

Всесвітня історія

УДК 94(415):341.214(4-6 ЄС)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-038

Феномен ірландського нейтралітету в політичній взаємодії країн Європейського Союзу

О.О. Нагнибіда

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
onagnibeda@ukr.net

Ключові слова:

Ірландія, нейтралітет,
Європейський Союз,
спільна зовнішня та
безпекова політика.

Статтю присвячено дослідженню феномену ірландського нейтралітету в політичній взаємодії з країнами-членами Європейського Співтовариства. Проаналізовано основні етапи реалізації принципу нейтралітету в зовнішній політиці Ірландії та вплив його на діяльність інституцій ЄС. З'ясовано значення діяльності ірландських політиків у поглибленні інтеграційних процесів в Ірландії та Європі.

У статті досліджено процес набуття Ірландією членства в Європейському Економічному Союзі, підписання Єдиного Європейського Акту (1986 р.), Маастрихтського договору (1992 р.), ратифікації Амстердамського (1999 р.), Ніццького (2002 р.) та Лісабонського (2009 р.) договорів. Об'єктом науково аналізу є теоретичні засади зовнішньої політики держави, які істотно модифікувалися в контексті змін на міжнародній арені. Проаналізовано зовнішньополітичну концепцію та практична реалізація політичного курсу Ірландської Республіки.

The phenomenon of Irish neutrality in the political interaction between the countries of the European Union

O. Nahnybida

National Pedagogical Dragomanov University

Key words:

Ireland neutrality European
Union common foreign and
security policy.

The article is devoted to the study of the phenomenon of Irish neutrality under conditions of political interaction between the countries of the European Union. The main stages of the implementation of neutrality principles in the foreign policy of Ireland and its impact on the activities of the European Community institutions were analyzed. The periodization of the integration process of Ireland to the EEC was determined. The importance of the Irish politicians in deepening the integration processes between Ireland and Europe has been clarified.

The object of scientific analysis of this article is the theoretical foundations of Ireland's foreign policy, which have been substantially modified in the context of changes in the international arena. The foreign policy concepts and the practical realization of the political course of the Irish Republic were analyzed. Irish neutrality was born in the struggle for its own sovereignty and inviolability from the United Kingdom.

Since 1 January 1973, Ireland is a member of the European Economic Community (EEC). It should be noted that since the accession to the European Community, Ireland has undertaken to participate in the development of this organization.

At the referendums dedicated to the ratification of the Single European Act (1986), Maastricht Treaty about the Establishment of the European Union (1992) and Amsterdam Treaty (1997), positive results were obtained. However,

er, at the referendums dedicated to the ratification of the Nice Treaty (2001) and the Lisbon Treaty (2007), the Irish people voted negatively. There was a split between the perception of the policy of neutrality on the part of society and the actions of the Government of Ireland. In the result, convincing the public that the Lisbon Treaty does not contradict the neutral status of Ireland, the government has achieved its ratification. However, having done so, the government linked Ireland with commitments under a new legislative act that explicitly declares a common foreign and security policy.

Найбільш вагомим досягненням в міжнародній політиці Ірландії в другій половині XX століття був вступ до Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). Політична еліта країни покладала на це великі надії у вирішенні національних та економічних проблем. В результаті приєднання до ЄЕС змінилося функціонування системи органів державної влади в Ірландській Республіці. Це було викликано необхідністю ефективної імплементації європейського права. На перше місце виходило виконання зобов'язань, які впливали з членства в ЄЕС. Ірландські політики в свою чергу долучалися до роботи в інституціях Європейських Співтовариств.

Водночас, з розпадом Радянського Союзу відбулися кардинальні зміни та ролі ключових гравців на міжнародній арені. З припиненням функціонування елементів системи європейської безпеки, що базувалася на балансі сил у протистоянні великих груп країн та поширенням процесів європейської інтеграції на військову і зовнішньополітичну сфери, особливо гостро стає завдання у створенні нових надійних механізмів сучасної європейської безпеки. Реалізація принципу нейтралітету як інструменту стояти осторонь міжнародних конфліктів в останній третині XX - початку XXI ст. стає для Ірландії можливою лише внаслідок домовленостей та компромісів.

Ірландський нейтралітет історично обумовлений боротьбою за власний суверенітет та недоторканість з боку Великобританії. Так, в Конституції Ірландської Республіки, донедавна велася мова про суверенітет республіки над усім островом, а це опосередковано висуває територіальні претензії до Сполученого Королівства, що володіє Північної Ірландією. І лише референдум 1998 р. вилучив з Конституції претензії на те, що Північна Ірландія є частиною ірландської території. Однак основою ірландського нейтралітету є припущення про те, що Великобританія не буде силою повертати під свою корону країну, з якою «мали проблеми» в статусі колонії, а від інших недругів країна захищена географічним положенням.

Безперечний науковий інтерес становить з'ясування питання феномену реалізації принципу ней-

тралітету в зовнішній політиці Ірландії в умовах взаємодії з інститутами Європейського Співтовариства.

Мета статті – дослідження особливостей набуття Ірландією нейтрального статусу та його еволюції з урахуваннями обставин на міжнародній арені поточного балансу сил, національних інтересів держави та зовнішньополітичних пріоритетів в умовах членства в ЄС.

В ірландській історіографії особливу увагу привертає дослідження П. Кітінга «Ірландія в міжнародних відносинах» [1]. В праці аналізується роль та місце Ірландії в світовій політиці. Автор виокремлює її європейський вектор спрямування.

Інший ірландський науковець М. Фіцджеральд у статті «Ірландський нейтралітет та об'єднання Європи» [2] досить ґрунтовно висвітлює реалізацію принципу нейтралітету в зовнішній політиці. Ірландський історик Д. Кеог особливу увагу фокусує на проблемі становлення взаємозв'язків Ірландії з країнами Західної Європи [3], про що свідчить значний науковий доробок автора. Варто зацентувати увагу на дослідженні «Ірландія і проблеми європейської інтеграції» [4], де розкрито зовнішньополітичну позицію Ірландської Республіки та її еволюцію впродовж XX століття. Зокрема, автор виокремлює рішення щодо приєднання до європейського інтеграційного процесу провальним для прихильників Е. де Валери та його традиційної політики протекціонізму.

В працях українських істориків феномен ірландського нейтралітету в взаємодії з інститутами Європейського Співтовариства є малодослідженою темою.

У вітчизняній історіографії варто виокремити праці, які опосередковано торкаються зазначеної проблеми. Наприклад, у праці А. Семків «Інтеграція Ірландії до ЄЕС: становлення та реалізація політико-економічних взаємовідносин (1961-1993 рр.)» [5], авторка аналізує підходи Ірландської Республіки до поглиблення економічної інтеграції в умовах дотримання військового нейтралітету. В іншій науковій праці, зокрема монографії Е. Кучменко «Ірландія і ольстерська проблема: пошуки шляхів її подолання у другій половині XX ст.» [6]

висвітлюються етапи вирішення проблеми в Ольстері, яка мала великий вплив на дотримання військового нейтралітету.

Джерельною базою є основоположні документи й акти уряду Ірландії, ООН, ЄС та НАТО, у яких прослідковується послідовність нейтральної зовнішньої її політики та участі в основних безпеково-політичних структурах.

Основним чинником нейтралітету Ірландії є її географічне розміщення на віддалених острівних територіях. Ірландія постійно протистояла єдиному сухопутному сусіду – Великобританії, що і стало в 1938 р. підставою для оголошення нейтралітету [7].

Ірландія проголосила його після повернення Великою Британією під її контроль відкритих портів і зуміла зберегти свій статус протягом Другої світової війни, не піддавшись на тиск з боку союзників щодо надання їм права скористатись портами на своєму західному узбережжі. [8, с. 32].

Варто зазначити, що ірландський нейтралітет стає важелем «утримування дистанції» від свого східного сусіда. Його не закріплено жодними міжнародними угодами. Політична еліта Ірландії неодноразово наголошувала на «військовому нейтралітеті», що означало, що в політичній і економічній сферах країна не є нейтральною.

З 1 січня 1973 р. Ірландія є членом Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). Слід зазначити, що з моменту набуття членства в Європейській Спільноті, Ірландія бере зобов'язання брати участь у розвитку цієї організації.

Вступу Ірландії до Європейського Економічного Співтовариства передували тривалі переговори. У квітні 1970 р. в межах підготовки нового перемовного етапу ірландський уряд видає «Білу книгу щодо Європейського Економічного Співтовариства». У зазначеному документі аналізуються можливі наслідки членства Ірландії в Європейських Співтовариствах для її економічної та безпекової політики у червні-липні 1970 р. [9, с. 179]. Зокрема, висвітлюються конституційні, правові, політичні та економічні зміни, які мають відбутися на початку членства в ЄЕС.

Вступ Ірландії до Європейського Співтовариства вимагає обов'язкового проведення референдуму, оскільки зобов'язання, що зазначені в установчих документах, суперечили нормам Конституції Ірландської Республіки.

Так, в статті 15.2.1, що наділяє парламент винятковим правом на законотворчість, зазначається, що «...жодна інша законодавча влада не має права приймати законодавчі акти для держави» [10]. Подібні норми існували і в пи-

таннях судочинства. Зокрема наголошується, що «...рішення Верховного Суду повинні бути остаточними і вирішальними» (стаття 34 п.6 Конституції Ірландії). Зазначені статті Конституції були несумісними з членством Ейре в Європейських Співтовариствах. Однак, в 1972 р. було вирішено не змінювати зазначені та інші статті Конституції, але натомість, прийняли узагальнюючу поправку, відповідно до статті 46 Конституції Ірландії [10], де кожна пропозиція про зміну Основного Закону держави має бути ініційована в Палаті представників у вигляді законопроекту і прийнята обома палатами парламенту, після чого законопроект має бути представлений на референдумі для вирішення народом.

З огляду на вищевикладене, в Ірландії проведено шість референдумів про внесення змін до Конституції, що є наслідком її членства в ЄС. За їх підсумками до Конституції внесені шість поправок (1972; 1987; 1992; 1998; 2002; 2009).

Перша поправка до Конституції (1972) торкалася вступу Ірландії до Європейського Економічного Співтовариства і делегування деяких суверенних державних повноважень ЄЕС. Зокрема, в статті 29.5 Конституції Ірландії наголошується, що «...ніякі положення Конституції не мають сили позбавлення виданих законів, прийнятих актів або заходів, схвалених державою, які є необхідними стосовно зобов'язань, передбачених членством в Європейському Союзі або в Співтовариствах і не суперечать виданню законів, прийняттю актів або заходів, схвалених Європейським Союзом, їх Співтовариствами, їх інститутами або компетентними органами згідно договорів, які створили Співтовариство, мати силу закону держави» [10].

Важливу роль у поглибленні співпраці Ірландії та ЄЕС відіграє Лондонська зустріч (1981 р.) міністрів закордонних справ, де західнонімецький міністр Ганс-Дітріх Геншер закликав уряд Ірландії до співпраці та наголосив про необхідність спільно обговорювати питання безпеки [11, с. 58]. Це підштовхнуло державне керівництво Республіки до корегування зовнішньополітичного курсу. Екс-міністр закордонних справ Ірландії Брайєн Леніхан заявив у парламенті про готовність держави брати участь у програмі європейської безпеки. Інший державний діяч – прем'єр-міністр Чарльз Хогі зацентрував увагу на тому, що «Ірландія не нейтральна держава, коли справа стосується кардинальних питань міжнародного життя». Окреслені на межі 1980-х років тенденції в ірландській зовнішній політиці отримали динамічний розвиток після приходу до влади в 1982 р. партії Фіне Гел [12, с. 164].

На Лондонській конференції з формальною ініціативою про повернення до активного обговорення шляхів реформування Співтовариства виступили Німеччина та Італія. Міністри закордонних справ зазначених держав Ганс Д. Геншер та Еміліо Коломбо оприлюднили плани інституційної реформи ЄЕС. Саме такий план стає основою «Урочистої декларації Європейського Союзу» (так званої Штутгартської декларації), яку ухвалили в червні 1983 р на саміті ЄЕС у Штутгарті. [13, с. 75]. Зазначену декларацію вперше офіційно внесли до сфери компетенції Європейських Співтовариств з питань безпеки.

«Штутгартська декларація» набуває трансформації в ірландській зовнішньополітичній стратегії. Той факт, що нейтральна Ірландія підтримала вимоги «координації позицій держав-членів щодо політичних та економічних аспектів безпеки» в офіційному документі, засвідчило про ще тісніші зв'язки з країнами ЄЕС [11, с. 59].

Однак, в кінці 1980-х років все змінилося після прийняття Єдиного Європейського Акту (ЄЕА), який планувалося ратифікувати в 1986 р. Акт передбачав змінити правила, що регулюють діяльність європейських інституцій та розширити повноваження Спільноти, зокрема в галузі наукових досліджень і розробок, охорони навколишнього середовища та загальної зовнішньої політики. Він був підписаний всіма країнами-членами, крім Ірландії.

Так, у червні 1984 р. під час головування Ірландії в Європейській Раді на засіданні ЄЕС у Фонтенбло створено Спеціальний Комітет з інституційних питань [14, с.416]. Головою призначено Джеймса Дуга – ірландського сенатора та колишнього міністра закордонних справ.

Метою Комітету є підготовка інституційних положень Єдиного Європейського Акта. Дж. Дуг залучив до підготовки свого проекту по одному з представників від кожної країни ЄЕС. Оприлюднений в березні 1985 р. звіт Дуга містив пропозиції щодо збільшення повноважень Європейського Парламенту, розширення принципу голосування кваліфікованою більшістю й посилення кооперації між державами-членами ЄЕС у сфері зовнішньої та безпекової політики [15].

Під час оголошення плану кардинальних реформ Співтовариства прем'єр-міністр Ірландії Гаррет Фіцджеральд зазначив, що «ініціатива його співвітчизника Дуга була спрямована на те, щоб створити у європейських народів відчуття спільності інтересів, яке об'єднує нації» [16, с. 120]. Безумовно, «Комітет Дуга» сприяв появі Єдиного Європейського Акту. Це був один з небагатьох органів ЄЕС, який очолював представник Ірландії.

Роботу Комітету досить високо оцінили як політики, так і вчені.

У процесі підготовки до ратифікації Єдиного Європейського Акту громадянин Ірландії Раймонд Кротті домігся попередньої судової заборони на ратифікацію ЄЕА. У своєму рішенні Верховний суд Ірландії постановив, що при ратифікації будь-якого європейського договору, що несе за собою поправку до Конституції, уряд повинен провести всенародний референдум [17]. Це передбачало, що ратифікація договору відкладалася до 1 липня 1987 р., доки не будуть отримані результати ірландського референдуму щодо зазначеного питання. Натомість, спостерігалася помітна еволюція ірландської громадської думки в питаннях про нейтралітет, що мала прояв в зростаючому бажанні поглиблення політичного, економічного і валютного союзу в рамках Співтовариства. Про це свідчили результати опитування в грудні 1988 р., які вказували на те, що переважна більшість населення Ірландії підтримувала створення спільної організації оборони між дванадцятьма країнами-членами Європейського Співтовариства до 1992 р. [18, с. 16]. Однак, наслідки рішення Верховного суду щодо справи громадянина Кротті виходять далеко за межі контексту Єдиного Європейського Акту. Так чи інакше, наступні уряди Ірландії, і самі ірландці відтепер розуміли, що питання ратифікації кожного наступного європейського договору має бути винесено на референдум, незалежно від того, чи є необхідною фактична поправка до Конституції чи ні.

Нормативне зміцнення та прискорення інтеграційного процесу пов'язане з підписанням в 1992 р. Маастрихтського договору про Європейський Союз [19]. Попри очікування, що Співтовариства інтегруються в Європейський Союз, у Договорі була закріплена інша структура відносин між ними. Діяльність ЄС щодо економічної інтеграції (так звана I «опора») передбачає проведення спільної зовнішньої політики й політики безпеки (далі – СЗПБ або II «опора»), яка замінила собою ЄПС, а також політики в сфері внутрішніх справ та правосуддя (III «опора»). У цьому випадку Євросоюз не заміняє собою Європейські співтовариства, а функціонує паралельно з ними. Така структура ЄС стала результатом компромісу, яка вперше об'єднала на основі різних підходів три сфери інтеграції (економічну, зовнішньополітичну та правоохоронну), які де-факто перебували на різних стадіях розвитку [20].

Референдум стосовно ратифікації Договору про Європейський Союз в Ірландії відбувся 18 червня 1992 р. Насправді, відсутність його активного

публічного обговорення вплинуло на наслідки для нейтралітету в Ірландії, оскільки вся увага була прикута до економічних аспектів укладання Європейського Валютно-економічного Союзу (ЄВЕС), обіцянки шести мільярдів фунтів дотацій з європейського бюджету, а також дискусійної теми абортів.

Громадяни, які виступали проти абортів, проявили негативне ставлення й щодо Договору про ЄС. Також, значно підсилили негативні тенденції до прийняття договору й феміністський рух, а також націоналістичні сили.

За результатами проведених урядом Ірландії заходів щодо ратифікації Маастрихтського договору проголосувало «за» – 69,0 % громадян, а проти – 31,0 % [21]. Таким чином, пропозицію про внесення поправки до Основного закону держави була схвалено, яку президент Ірландії підписав 16 червня 1992 р. та оголосив її законом [22].

Поширена неофіційна назва Амстердамського договору про внесення змін в Договір про Європейський Союз, договори про утворення Європейських співтовариств і деякі пов'язані з ними акти, були підписанні 2 жовтня 1997 р. міністрами закордонних справ 10 країн Європейського Союзу (ЄС) за результатами міжурядової конференції ЄС (29.03.1996 – 17.06.1997), який набув чинності 1 травня 1999 р. Договір сприяв подальшій розбудові ЄС [23]. Амстердамський договір вніс низку змін і уточнень щодо механізму провадження спільної зовнішньої політики й політики безпеки, деталізував основи визначення спільних зовнішньополітичних принципів орієнтації і напрацювання спільної позиції у питаннях в прийнятті спільних рішень та їх реалізації.

Однак громадськість Ірландії мало уваги приділила питанням положення договору в сфері колективної оборони. Одна з можливих причин, чому на референдумі стосовно ратифікації Амстердамського договору ірландці проголосували позитивно, є той факт, що референдум проводився в день підписання Белфастської угоди (10 квітня 1998 р.) – важливого мирного договору між Великобританією та Ірландією щодо вирішення ольстерської проблеми.

Побоювання, що тісніша європейська інтеграція ліквідує нейтралітет, стала однією із причин,

в наслідок якої в 2001 р. ірландці проголосували проти Ніццького договору ЄС.

Процес розширення на Схід загальмувався більш ніж на півтора роки, доки уряд країни (під вагомим впливом Європейського Союзу) не переконав ірландців проголосувати позитивно на повторному референдумі (2002 р.).

Така ж доля спіткала й Лісабонський договір [24] – позитивно за його ратифікацію 28 липня 2008 р. проголосувало лише 46,6% ірландців. Натомість 53,4% – проголосував «проти». Ірландія погодилася провести повторний референдум лише після того, як лідери ЄС надали країні політичні гарантії, що передбачали набуття його чинності не буде пов'язано для Ірландії ні з позбавленням крісла в Єврокомісії, ні з вимогами легалізації абортів, а також скасування пільгового податкового режиму чи відмови від військового нейтралітету. Через рік (2 жовтня 2009 р.) на повторному референдумі явка виборців складала 58,0% від загальної кількості населення Ірландії, де 67,0% ірландців висловилися «за» ратифікацію, а 32,8% – «проти» зазначеного документу [21].

Як бачимо, можна прослідкувати процес дотримання урядом Ірландії політики військового нейтралітету, що відбувався в складних політичних та економічних умовах. На сьогодні в системі євроатлантичної безпеки Ірландія посідає особливе місце позаблокової держави члена ЄС.

На референдумах по ратифікації Єдиного Європейського Акту 1986 р, Маастрихтського договору щодо створення Європейського Союзу 1992 р та Амстердамського договору 1997 р були отримані позитивні результати. Однак на референдумах щодо ратифікації Ніццького договору 2001 р. та Лісабонського договору 2007 р. ірландці проголосували проти. Стався розкол між сприйняттям політики нейтралітету з боку суспільства та діями уряду Ірландії. Переконавши громадськість, що Лісабонський договір не суперечить нейтральному статусу Ірландії, уряд домігся його ратифікації. Проте, зробивши це, уряд зв'язав Ірландію зобов'язаннями в рамках нового законодавчого акту, який чітко декларує спільну зовнішню та безпекову політику.

Джерела та література

1. Keatinge P. The Irish Foreign Service: an Observer's View / P. Keatinge. // Seminar of the Foreign Service. – 1995.
2. Fitzgerald M. Irish Neutrality and European Integration 1960-1972 [Електронний ресурс] / M. Fitzgerald // Loughborough University Institutional Repository. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/2134/2372/3/Gehler%2520Steininger%2520chapter%2520_1_.pdf.

3. Keogh D. Ireland and the challenge of European integration / Dermot Keogh. – Hibernian University Press, 1989. – 432 p.
4. Keogh D. Twentieth century Ireland: nation and state / Dermot Keogh. – Dublin : Gill and Macmillan, 1994. – 504 p.
5. Семків А. С. Інтеграція Ірландії до ЄЕС: становлення та реалізація політико-економічних взаємовідносин (1961-1993) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «всесвітня історія» / Семків Антоніна Сергіївна – Київ, 2013. – 20 с.
6. Кучменко Е.М. Ірландія і ольстерська криза, пошуки шляхів її подолання у другій половині ХХ століття: (Історичний огляд) / Інститут історії України НАН України. – К., 2000.
7. Мельник О., Клименко В. Нейтралітет у євроатлантичному вимірі: історія та сучасність // Національна безпека та оборона. – 2012. – № 2-3. – С. 38-44.
8. Gehler Machael Finis Neutralität? Historische und politische Aspekte im europäischen Vergleich: Irland, Finnland, Schweden, Schweiz und Österreich // Discussion Paper. Zentrum für Europäische Integrationsforschung. Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn. – 2001. – 110 s.
9. Brunt B. The Republic of Ireland / B. Brunt. – Paul Chapman Publishing Ltd., 1988. – 188 p.
10. The Irish Constitution of 1937 // Enacted by the People 1st July, 1937 // The version as enrolled by the Taoiseach under Article 25.5 in 2004. (Includes amendments up to and including the 27th amendment.)
11. Шахназаров О. Ирландия: нерешенные проблемы / О. Шахназаров. – М.: Знание, 1986. – 64 с.
12. Международная экономическая интеграция / Под ред. Н. Н. Ливенцева. – М.: Экономистъ, 2006. – 430 с.
13. Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах / В. Ю. Крушинський. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 214 с.
14. Очерки истории международных отношений / [Кол. авт.; под общей ред. О.А. Колобова]. – М.: ИМЭМО РАН; Нижний Новгород: ИФ ННГУ, 2001. – 635 с.
15. Наюк А. С. Ірландська Республіка та реформування Європейського Економічного Співтовариства (1980-ті рр. ХХ ст.) / А. С. Наюк // Всесвітня історія очима українських істориків, присвячена науковому і педагогічному доробку фундаторів кафедри, професорів М. Ф. Александре та А. Ф. Трубайчука: зб. наук. статей учасників конференції. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 210 – 219.
16. Браницкий А. Г. История европейской интеграции / А. Г. Браницкий, Г. В. Каменская. – М. – Н. Новгород: ИМЭМО РАН, ФМО ННГУ, 2003. – 234 с.
17. Cahill M. Ireland's Constitutional Amendability and Europe's Constitutional Ambition: The Lisbon Referendum in Context / Cahill. // Gemran Law Journal. – 2010. – №9. – С. 1209.
18. Fitzgerald G. The Origins, Development and Present Status of Irish «Neutrality» / Fitzgerald. // Irish Studies in International Affairs. – 1998. – №9. – С. 16.
19. Treaty on European Union – Maastricht Treaty (1993). – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding>
20. Яковюк І. В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу: історія питання / І. В. Яковюк. // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2005. – №10. – С. 76–86.
21. Результати референдумів у Ірландській Республіці. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://electionsireland.org/results/referendum/index.cfm>
22. Dáil Éireann – Volume 419 – 06 May, 1992. – An Bille Um An Aonú Leasú Déag ar an mBunreacht, 1992: An Dara Céim (Atógáil). Eleventh Amendment of the Constitution Bill, 1992: Second Stage (Resumed).
23. Amsterdam Treaty [Електронний ресурс] // Irish Independence Democracy and Neutrality – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pana.ie/idn/amsterdam.html>
24. The Treaty of Lisbon [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>